DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-3

Чернецька О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського міжнародного університету,
м. Київ

Шилінгов В. С.,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. *На підставі системного підходу авторами проаналізовані сучасний стан, проблеми і перспективи наукового дослідження загальнотеоретичної категорії правової системи суспільства. Матеріали присвячені теоретико-методологічним проблемам формування та розвитку правової системи, механізмів її функціонування та взаємодії з іншими соціальними системами (економікою, мораллю, політикою та ін.). Зміст запропонованих матеріалів відповідає меті і завданням дослідження. В них правова система розглядається як предмет теоретико-методологічного пізнання, її мета, функції та структура. Правова система характеризується як стабілізуючий і організуючий фактор (чинник) суспільства. Системні дослідження правової системи суспільства спрямовані на виявлення та з'ясування внутрішніх зв'язків, процесів і механізмів та зовнішніх впливів, які забезпечують її єдність, цілісність, автономність та стабільність.*

Вступ

Зміни, що нині відбуваються у суспільних відносинах та соціальних зв'язках, пов'язані із розбудовою громадянського суспільства як основи правової держави в Україні. Правова держава є способом реалізації громадянського суспільства, його політичною формою. Громадянське суспільство являє собою форму поєднання приватних і суспільних інтересів. Воно є тим

соціальним середовищем, в якому реалізується більшість прав і свобод громадян та їх об'єднань. Найважливішим елементом громадянського суспільства є юридично вільний індивід.

Одним із головних напрямів процесу розбудови громадянського суспільства є створення ефективного громадського контролю за діяльністю органів влади. При цьому саме державна влада, що базується на принципах демократії та верховенства права, є передумовою формування громадянського суспільства. Отже, громадянське суспільство є способом соціального життя, що базується на праві та демократії. Право відіграє надзвичайно важливу роль у процесі розбудови і функціонування громадянського суспільства, у зв'язку з цим існує нагальна потреба у переосмисленні підходів до розуміння сутності самого права, його місця і призначення у житті суспільства.

Оскільки право є складним, комплексним явищем, тому актуальним питанням для загальної теорії права є використання системного підходу до аналізу різноманітних правових категорій і процесів. Крім того, актуальність загально-теоретичного дослідження проблем розвитку та функціонування правової системи в умовах розбудови громадянського суспільства зумовлена низкою причин, зокрема: соціальними (зміни у структурі суспільства, соціальних зв'язках, суспільних відносинах), теоретичними (потребою комплексного аналізу сутності, змісту і форм правової системи суспільства), практичними (необхідністю підвищення ефективності правових процесів, що відбуваються всередині правової системи).

Дослідженням питань формування та функціонування правової системи суспільства займалися такі відомі українські вчені-правознавці, як: В. Бабкін, А. Заєць, О. Зайчук, М. Козюбра, В. Копейчиков, В. Опришко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, В. Погорілко, П. Рабінович, А. Селіванов, Ю. Шемшученко та ін. (зокрема, вийшли друком: у 2002 р. – Правова система: проблеми теорії, Н. Оніщенко; у 2006 р. – Вступ до теорії правових систем, за загальною редакцією О. Зайчука і Н. Оніщенко; у 2008 р. – Правова система України: історія, стан та перспективи (Том 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України, за заг. ред. М. Цвіка, О. Петришина); у 2012 р. – Правові системи сучасності, за редакцією Ю. Шемшученка). Цим питанням присвятили свої дослідження і зарубіжні вчені, зокрема Ф. Ауман, Р. Балдін, В. Бернхем, Р. Давид, К. Нетон, А, Уотсон, Л. Фрідмен, Дж. Херст та інш.

Категорія «правова система» увійшла до наукового обігу вітчизняної юриспруденції у 80-х роках ХХ ст. За цей час сталися певні зрушення у використанні системного підходу до дослідження правових явищ, зокрема, відбувається накопичення понятійного апарату цих досліджень, усвідомлення внутрішніх механізмів правової системи, з'ясування структурно-функціональних зв'язків між її складовими елементами та ін.

Однак при цьому слід констатувати, що натепер у галузі загальної теорії права так і не вдалося сформулювати універсальне визначення самого поняття «правова система суспільства», досі тривають наукові суперечки щодо його сутності та структури і т.д.

Все це, на нашу думку, є свідченням того, що у застосуванні системного підходу в процесі дослідження права ми перебуваємо лише на початку шляху, а подальші успіхи і досягнення у цій діяльності стануть підґрунтям нових поглядів і нового мислення у правознавстві.

У запропонованих матеріалах викладені результати проведеного авторами дослідження загальнотеоретичних проблем розуміння правової системи суспільства.

1. Системний аналіз у юриспруденції

Навколишній світ складається з безлічі систем. Системність – це загальна властивість об'єктивно існуючої єдності світу, його структурованості і взаємозв'язку [15, с. 5]. Система – слово грецького походження, що в перекладі означає (складне, поєднане) утворене з елементів, частин, одиниць. Система – це сукупність взаємозумовлених та взаємопов'язаних елементів, що формують єдине ціле, взаємодіють між собою та середовищем. Система – це багатоаспектна, комплексна категорія, під якою, зокрема, розуміють: 1. Порядок, що зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; 2…3. Форма, організація, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т.ін.); лад, режим // Форма суспільного устрою, організація. 4. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням. 5…6. Будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин і т.д. [7, с. 207].

Загальні уявлення та знання, що сформувалися у процесі наукового дослідження різноманітних систем незалежно від їх природи (фізичної, біологічної, соціальної та ін.), утворюють теорію систем. Основним методом дослідження, який використовується зазначеною теорією, є системний аналіз, сутність якого полягає у цілісному, комплексному підході до дослідження різноманітних систем, зокрема, у визначенні їх мети, структури, функцій, внутрішніх і зовнішніх зв'язків та ін. Системний аналіз являє собою методологію комплексного дослідження природних або соціальних явищ та процесів, з метою підвищення якості й обґрунтованості інформації та достовірності отриманих знань. Таким чином, якщо системність є об'єктивною властивістю матеріального і духовного світу, то системний аналіз є основним способом його пізнання.

Системний аналіз лежить в основі системного підходу до наукових досліджень та практичного вирішення проблем, що постають у процесі історичного розвитку людства. Потреба у системних дослідженнях зумовлена практичною необхідністю цілісного, системного, комплексного засвоєння та перетворення природних і соціальних умов життя. Крім того, сучасні теоретичні знання та практична діяльність настільки спеціалізовані та диференційовані, що виникає нагальна потреба в їх систематизації та інтеграції для формування (відновлення) загального, єдиного уявлення про соціальну практику і суспільний розвиток загалом.

Системні дослідження спрямовані на виявлення та з'ясування внутрішніх зв'язків, процесів і механізмів, а також зовнішніх впливів і кордонів (меж), які забезпечують цілісність, автономність та стабільність будь-якої системи. Системний підхід передбачає поєднання кількох аспектів, зокрема:

1) системно-комплексного, який полягає у встановленні (виявленні) складових елементів (частин) досліджуваної системи та процесів, що в ній відбуваються;

2) системно-структурного, який полягає у з'ясуванні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами досліджуваної системи, формує уявлення про її внутрішню організацію (будову);

3) системно-функціонального, який полягає у встановленні та з'ясуванні функцій, для виконання яких і створена відповідна система;

4) системно-цільового, який полягає у визначенні завдань і з'ясуванні бажаних результатів, дослідженню яких має сприяти досліджувана система;

5) системно-ресурсного, який полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, з метою вирішення системою тієї чи іншої проблеми;

6) системно-інтеграційного, який полягає у розкритті ознак та властивостей системи, що забезпечують її єдність, цілісність та особливість;

7) системно-комунікаційного, який полягає у встановленні зовнішніх зв'язків досліджуваної системи;

8) системно-історичного, який дає змогу прослідкувати розвиток досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан та можливі перспективи [13, с. 14].

З огляду на єдині вихідні постулати загальної теорії систем і системного аналізу слід зазначити, що будь-яка система повинна підпорядковуватись принаймні деяким вимогам системності (складатися із взаємопов'язаних і безпосередньо взаємодіючих структурних елементів, мати відносну самостійність, відособленість від інших об'єктів, мати внутрішню цілісність тощо) [8, с. 15].

При цьому необхідно звернути увагу на те, що будь-яка система характеризується такими загальними ознаками: єдністю, цілісністю, структурованістю, інтегрованістю, автономністю, стабільністю. Втім поряд із загальними ознаками кожна система має і власні специфічні риси.

Щодо визначення поняття «система» необхідно зазначити, що існує безліч різних визначень, які пропонують учені-філософи, соціологи, юристи. Узагальнивши їх, можна зробити висновок, що система – це упорядкована сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування [10, с. 546].

Натепер ми підійшли до такого етапу розвитку наукових досліджень, коли, продовжуючи вдосконалювати загальнонаукові уявлення щодо системності, необхідно переходити до їх застосування у конкретних галузях знань, зокрема, це стосується і юриспруденції. Системність – це властивість права, що зумовлена комплексним характером суспільних відносин, які потребують правового упорядкування (регулювання і охорони), і полягає у поєднанні правових елементів (джерел, принципів і норм права, юридичної практики і правосвідомості) за цільовими, змістовими і функціональними ознаками у структурно упорядковану єдність.

Оскільки право є надзвичайно важливим соціальним явищем, яке має складний, комплексний характер, саме тому для його дослідження та з'ясування місця і ролі у суспільному житті доцільно і варто застосовувати системний аналіз. Системний аналіз у дослідженні права дасть можливість розкрити склад, структуру, з'ясувати функції і цілі правової системи, встановити зв'язки та дослідити процеси, що розкривають її суть та призначення.

2. Загальна характеристика правової системи суспільства

Правова система – це одна із центральних юридичних категорій, вона посідає провідне місце у світі правових явищ. Правова система – це не випадковий набір юридичних елементів, наявних у тому чи іншому суспільстві. Це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку та усвідомлений суспільством комплекс взаємозумовлених, взаємопов'язаних і взаємодіючих правових елементів, який використовується суспільством для досягнення поставлених перед ним цілей.

Правова система – це соціальний феномен, який виникає на певному етапі розвитку людського суспільства, зумовлений потребами і особливостями його розвитку, і характеризується цілісністю, відносною самостійністю, стійкістю та автономністю функціонування. Вона має об'єктивний характер, оскільки її склад, структура, функціональне призначення та цільова спрямованість не залежать від волі і бажань окремих індивідів.

Сучасна національна юриспруденція характеризується багатоманіттям визначень поняття правової системи суспільства.

Багатозначність визначень правової системи, наявність різних тверджень, поглядів на цю категорію, специфічність авторських поглядів свідчать про активну творчу розробку такої проблеми, про пошуки найбільш чіткої й повної характеристики досліджуваного правового явища.

Пошуки, які ведуть учені у цій галузі, є помітним внеском у подальший розвиток юридичної науки, дають конкретний матеріал для використання у практичній діяльності [2, с. 20–21].

Відомі українські вчені визначають правову систему як реальність, що охоплює всю сукупність внутрішньоузгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких офіційна влада справляє регулятивно-організаційний і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей (регулювання, дозвіл, зобов'язання,

заборону, переконання і примус, стимулювання й обмеження, превенція, санкція, відповідальність тощо) (Оніщенко Н.) [8, с. 18] або як об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає у себе взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що його втілює, юридичні установи та юридичну практику, суб'єктивні права і обов'язки, правовідносини, правову ідеологію та ін. (Оніщенко Н.) [8, с. 37], або як систему всіх юридичних явищ, які існують у певній державі чи групі держав. До складу такої системи входять, як правило, такі правові елементи: 1) різні правові акти (юридичні норми з їх зовнішніми джерелами, об'єктивовані акти тлумачення та акти застосування цих норм), а також діяльність відповідних суб'єктів зі створення, зміни чи припинення таких актів; 2) різні види правосвідомості та форми (засоби) її виявлення; 3) стан законності (соціальний режим відповідності фізичної діяльності суб'єктів приписам законів) (Рабінович П.) [14, с. 194], або як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у сталих зв'язках між собою та з іншими соціальними явищами, що забезпечує її цілісність, розвиток та правонаступність (Лук'янов Д.) [9, с. 515].

Деякі особливості існують у визначенні елементів правової системи у правознавців зарубіжних країн. Так, англійський правознавець К. Ньютон вважає, що правова система включає у себе судову систему, загальні принципи діяльності судів, процедуру роботи судів, арбітраж, адміністративні трибунали, уповноважених парламенту, присяжних засідателів, професійну підготовку юристів, діяльність адвокатів, діяльність юридичних осіб, що представляють королівську владу, генерального прокурора і генерального солісітора, комісію з різних можливостей.

Американський правознавець Е. Аллен Фарнсворг виділяє такі основні структурні елементи правової системи, як: юридична підготовка і професія, законодавча система, статутне право і другорядні джерела права, процесуальне право, приватне і публічне право.

Американський правознавець Д.Ж. Кафлін надає більш широке тлумачення правової системи. Він фактично ототожнює право і правову систему, вводячи в її структуру такі елементи, як: юридична професія, судова система, судове процесуальне право, контракти, заподіяння шкоди особам і власності, недбайливість,

право спадкування, утримання недієздатних осіб, документація у сфері торговельного обігу, праця й управління, корпорації, товариства, шлюб, розлучення, право нерухомості, право купівлі-продажу, патенти, авторське право і торговельні марки, захист покупця, система права, Верховний суд США [2, с. 16–18].

На відміну від правознавців країн загального права, представники держав романо-германської групи дещо ширше розглядають елементний склад правової системи. Так, Ж. Карбоньє вважає, що правова система – це комплекс елементів, які поєднані між собою не випадково, а необхідними зв'язками та відносинами. В огляді данського права за редакцією Г. Гаммельтоффа-Хансена поняття правової системи і права ототожнюється. При цьому у структуру правової системи входять такі елементи, як: конституційне й адміністративне право, взаємозв'язки між ними, сімейне право, спадкове право, загальне право зобов'язань, контракти, зобов'язання, що виникають із спричинення шкоди, право власності, транспортне право, трудове право, право компаній, страхове право, право інтелектуальної власності, антитрестівське законодавство, міжнародне приватне право, кримінальне право, процесуальне право [2, с. 19].

У теоретичному моделюванні структури правової системи за законами і методологічними принципами системного підходу надзвичайно важливо враховувати три великі блоки системних зв'язків, які багато в чому визначають її модель.

По-перше, це зв'язки, що опосередковують вплив інших соціальних систем на правову систему. Безсумнівно, що вони тією чи іншою мірою формують правові явища, зумовлюють їх зміст. Їх можна назвати системним блоком генетичних зв'язків, зовнішніх стосовно права. Зрозуміло, що сюди входять зв'язки правової системи з економікою, політикою, ідеологією, мораллю тощо. При цьому йдеться про конкретні відносини між ними, що виражені у відповідних механізмах взаємодії і взаємовпливу.

По-друге, це зв'язки і взаємозалежності всередині самої правової системи. Їх можна назвати системним блоком зв'язків, що виражають внутрішню організацію правової системи. Це насамперед міжгалузеві зв'язки, взаємодія правових інститутів, форм права, норм права і правових відносин, юридичної діяльності та відповідальності, правотворчості та правозастосування тощо.

По-третє, зв'язки, що викликаються зворотним впливом правової системи на інші соціальні системи [6, с. 263–264].

Таким чином, дослідження правової системи полягає у встановленні та з'ясуванні причин її виникнення, загальних закономірностей та специфічних особливостей її формування, у розкритті її складу, структури, функціонального призначення та цільової спрямованості, взаємозв'язку з іншими соціальними системами та взаємодії між ними.

Усі соціальні системи являють собою частину суспільства. Суспільство, своєю чергою, є мультисистемою, що включає у себе економічну, політичну, правову, культурну та інші підсистеми. Отже, правова система також не може існувати поза соціумом й існує лише в суспільстві [1, с. 497].

Таким чином, усі соціальні системи пов'язані між собою та взаємодіють у процесі суспільного розвитку. Економіка (від давньогрецького – спосіб або мистецтво хазяйнувати) є сферою забезпечення потреб людини і суспільства, що включають виробництво, розподіл, обмін та споживання матеріальних благ, а також відносини, що виникають у цих процесах.

В економічній сфері забезпечується задоволення фундаментальних людських потреб та створюються умови для забезпечення усіх інших потреб [9, с. 36–37]. Ця сфера суспільної діяльності має ґрунтуватись на законах економіки (законі вартості, законі пропозиції та попиту, законі грошового обігу та ін.) та відповідати економічним нормам (нормі виробітку, нормі часу, нормі обслуговування та ін.), економічні закони і норми тісно пов'язані з нормами права, правовим регулюванням. По-перше, стан економічного розвитку суспільства є одним з основних чинників, що призвели до виникнення самого права (поділ праці, перехід до товарного виробництва та ін.). По-друге, економічні відносини (товарно-грошові відносини, відносини власності і т.д.) потребують правової регламентації, тобто надання їм юридичних форм (інститут власності, інститут купівлі-продажу та ін.).

Правова система покликана стабілізувати економічні відносини, дисциплінувати учасників господарської діяльності, сприяти пошуку в лабіринті економічних механізмів таких, які можуть сприяти у подоланні кризових явищ в економіці, підняти її на якісно новий рівень. Від якості нормативних актів, що регулюють відносини у сфері економіки, їх своєчасності та доцільності залежать досягнення поставленої мети, перетворення господарського механізму на ефективну і гнучку систему [8, с. 45].

Отже, право закріплює стан економічного розвитку суспільства, забезпечує його від протиправних посягань і водночас стимулює його подальший розвиток.

Стосовно зв'язків і взаємодії правової системи з іншими соціальними системами слід зазначити, що вона є різновидом регулятивних соціальних систем, до яких, крім власне права, належать мораль, етика, політика та ін. Поява таких систем зумовлена потребою суспільства в упорядкуванні суспільних відносин. Регулятивні системи мають спільну мету, а саме забезпечення мирного співіснування людей у суспільстві, але до досягнення цієї мети кожна із них іде власним шляхом.

Мораль як регулятор поведінки людей сформувалась раніше за інші регулятивні системи. В ній знайшли своє відображення уявлення людей про добро, справедливість, обов'язок, честь, гідність і т.д. Принципи моралі – це основоположні начала та вимоги, що поширюються як на особисте, так і на суспільне життя людини. Вони конкретизуються у нормах, що регулюють поведінку людини за певних життєвих обставин. Гарантами їхнього дотримання, з одного боку, є совість (як усвідомлення, почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством), а з іншого – громадська думка (підтримка або осуд). Мораль має загальний характер, вона поширюється на всі без винятку відносини у суспільстві.

Політика як регулятор суспільних відносин також спрямована на упорядкування суспільного життя. Це упорядкування базується на необхідності узгодження інтересів окремих людей, соціальних груп, спільнот між собою та інтересами суспільства загалом. У політиці це узгодження відбувається виходячи із співвідношення сил і політичної доцільності [9, с. 55]. До основних політичних принципів належать принцип народовладдя, принцип суверенітету народу, принцип єдності державної влади та її поділу на три гілки (законодавчу, виконавчу та судову) та ін.

Отже, правова система існує поряд з іншими системами, відмінними за змістом, єдністю, сутністю, характером зв'язків між елементами, за ступенем інтегрованості елементів і структур [1, с. 498]. Вона виникає разом з іншими соціальними системами (економікою, мораллю, релігією, етикою, політикою та ін.), є результатом накопиченого історичного досвіду та розвивається відповідно до соціальних змін.

Правова система має власні, специфічні властивості, які виділяють її серед інших соціальних систем. Це насамперед стосується самого права як універсального регулятора суспільних відносин. Зокрема, право є нормативним регулятором, це означає, що його вимоги поширюються на невизначене коло осіб, тобто на всіх, хто потрапляє під його дію, крім того, його норми будуть реалізовані стільки, скільки у цьому виникає потреба. Правові норми є формально визначеними, а це означає, що в них точно і повно (однозначно) сформульовані правила поведінки, які знаходять своє зовнішнє оформлення у письмових джерелах (правових звичаях, прецедентах, договорах, законодавстві). Визначеність є обов'язковим елементом принципу верховенства права, що має на меті гарантувати кожному можливості як скористатися своїм правом, так і виконати юридичний обов'язок, передбачуваність щодо правомірності та наслідків своєї поведінки [9, с. 77]. Право має загальнообов'язковий характер, це означає, що його норми є безумовним керівництвом до дії, які не підлягають обговоренню або оцінці з точки зору їх доцільності або раціональності, а їх реалізація гарантується можливістю застосування примусу, що є прерогативою держави. Необхідно зазначити, що окремо взята норма права не в змозі упорядкувати суспільні відносини, які мають складний, комплексний характер, а тому для їх регулювання та захисту використовують систему правових норм, які взаємодіють між собою (систему права). Крім системи права, як сукупності взаємодіючих норм права, правова система включає й інші елементи. Зокрема, до її складу входять: принципи права, джерела (форми) права, суб'єкти права, правова свідомість, юридична (правова практика), а саме: правотворча, правозастосовна і правоохоронна та ін.

Правова система виконує низку важливих функцій у суспільстві, під якими слід розуміти основні напрями її впливу на суспільство загалом і суспільні відносини зокрема з метою їх упорядкування (регулювання та захисту). Функції правової системи розкривають механізм взаємодії її структурних елементів та тенденцій її розвитку. До найважливіших функцій правової системи слід віднести: інтегративну, комунікативну, регулятивну, охоронну і стабілізуючу.

Інтегративна функція правової системи полягає в об'єднанні всіх соціальних суб'єктів та забезпеченні єдності суспільства

шляхом узгодження різноманітних (інколи протилежних) інтересів соціальних суб'єктів та подолання соціальних конфліктів за допомогою правових засобів.

Комунікативна функція правової системи полягає у поширенні серед соціальних суб'єктів інформації щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки, засобів і способів досягнення бажаних (необхідних або допустимих) результатів, шляхів реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, наслідків порушення юридичних заборон.

Регулятивна функція правової системи полягає в упорядкуванні соціальних зв'язків і суспільних відносин, визначення лінії поведінки соціальних суб'єктів шляхом надання їм прав і покладання на них обов'язків, або іншими словами, перетворення найважливіших суспільних відносин на правові відносини, які мають стабільний, прогнозований характер.

Охоронна функція правової системи полягає у захисті суспільства і найважливіших суспільних відносин правовими засобами, які спираються на юридичну відповідальність і можливість застосування державного примусу. Вона реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних правових норм компетентними суб'єктами.

Стабілізуюча функція правової системи полягає у забезпеченні стійкого стану суспільних відносин та сталості суспільства, що відповідає кінцевій меті функціонування правової системи, а саме формування правопорядку, що базується на правових цінностях (свободи, рівності і справедливості).

Метою існування та функціонування правової системи у суспільстві є формування і забезпечення стійкого правопорядку. Правопорядок відображає ступінь упорядкованості суспільних відносин, що виникає на основі реалізації норм права, тобто втілення їх приписів у життя всіма суб'єктами права і являє собою підсумок правового регулювання взаємодій між ними.

Таким чином, правова система упорядковує найважливіші суспільні відносини на підставі загальносоціальних уявлень про свободу, рівність і справедливість. Ці уявлення матеріалізуються у вимогах правових норм, відповідно до яких та на підставі яких і здійснюється правове регулювання. Право як сукупність правових норм є нормативною основою правової системи, соціальним призначенням якої є регулювання та захист суспільних відносин з метою формування та підтримки

правопорядку у суспільстві на підставі стабільності, передбачуваності і прогнозованості суспільних відносин, що гарантує їх подальший безперешкодний розвиток.

3. Структура правової системи суспільства

Будь-яка система у праві як органічний порядок передбачає власні елементи цього поняття, а саме: 1) склад; 2) міцний внутрішній зв'язок; 3) єдність як цілісність [5, с. 310].

Велике значення для розуміння змісту поняття правової системи суспільства має розкриття її структури (складу), характеристика її структурних елементів, з'ясування зв'язків та взаємодії між ними.

Тлумачний словник пояснює термін структура як: 1. Взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого, будова. 2. Устрій, організація чого-небудь, форма [7, с. 432].

З точки зору інструментального підходу правова система – це цілісна система взаємопов'язаних правових засобів, що забезпечують нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини внаслідок їх використання та відтворення суб'єктами права для досягнення своїх приватних і публічних інтересів [11, с. 87–88].

Структурними елементами правової системи є правові засоби, за допомогою яких реалізуються її функції та досягаються цілі. Вони відображають функціональну сторону правової системи і дають можливість визначити місце і роль різноманітних правових явищ у її структурі. Правові засоби – це юридичні явища (інструменти та процеси), що у своїй єдності роблять можливим її існування. Саме якості правових засобів (властивості), які є структурними елементами правової системи, перетворюють її на єдине, цілісне правове явище.

Правові засоби – це той юридичний інструментарій, який має призвести до досягнення цілей правового упорядкування суспільних відносин. Вони являють собою юридичну техніку та правові технології, за допомогою яких формується правопорядок у суспільстві. До них належать: принципи і норми права, суб'єктивні права і юридичні обов'язки, нормативно-правові та правозастосовні акти, процес реалізації норм права та процес правового регулювання суспільних відносин та ін.

Правові засоби характеризуються такими ознаками: а) мають юридичну природу, тобто базуються на правових нормах, втілені у юридичних формах; б) є узагальнюючими правовими способами,

що забезпечують інформаційний, ціннісно-орієнтаційний, мотиваційний та регулятивний вплив на суспільні відносини; в) спрямовані на досягнення конкретних цілей правового регулювання; г) у своїй єдності забезпечують функціонування правової системи суспільства; ґ) викликають юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення правовідносин); д) забезпечуються можливістю застосування заходів державного примусу.

Правові засоби є різними за обсягом та функціональним призначенням. Однак за відсутності хоча б одного із них правова система втрачає свій сенс і значення, тому що кожен структурний елемент, крім власних, притаманних лише йому функцій, виконує і загальні для всієї системи функції, тобто лише взяті у єдності вони можуть функціонувати як цілісна, єдина система. Таким чином, правові засоби об'єднуються у систему з метою правового упорядкування суспільних відносин, тобто їхнього регулювання та захисту.

Взаємозв'язок елементів правової системи, їх функціонування зумовлюють саме існування правової системи, оскільки ізольовано в розрізненому вигляді вона існувати не може. Тому у дослідженні цієї категорії доцільно застосовувати системно-структурний підхід, вивчення правової системи як загалом, так і частинами [2, с. 9].

Як структурні елементи правової системи можна зазначити: правові цінності, принципи права, норми права, систему права і систему законодавства, джерела (форми) права, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, суб'єкти права, юридичні факти, правовідносини, правомірну поведінку, правосвідомість, правові процеси, законність, юридичну відповідальність і як результат її функціонування – правопорядок.

Під цінностями в праві розуміють цінності, що інтегровані правом. Правові цінності є узагальненням соціального досвіду і еталоном належного, оскільки втілюють у собі суспільні ідеали [4, с. 8]. Вони виражають «дух» права, містять у собі відображення суспільних уявлень свободи, рівності і справедливості; слугують орієнтирами у процесі правового регулювання, тобто виступають основою правової системи суспільства. Правові цінності є критерієм оцінки права (з боку індивіда та суспільства) і, безсумнівно, впливають на всі правові процеси у суспільстві. У механізмі правового регулювання вони проявляються через невід'ємні (невідчужувані) природні права (і свободи) людини, основоположні

демократичні правові принципи, оптимальне поєднання (нормативного та індивідуального регулювання) імперативного і диспозитивного методів правового регулювання і т.д.

Правові цінності – це власне правові феномени, які визначають зміст, мету і сутність права, лежать в його основі і є засобом осягнення та пояснення правової реальності [3, с. 94]. Особливо тісний зв'язок існує між правовими цінностями і принципами права: якщо цінність орієнтує діяльність на бажану мету, то принцип формулює загальні вимоги забезпечення реалізації такої мети (наприклад, справедливість як цінність і принцип пропорційності) [9, с. 42].

Загальні принципи права – це основоположні ідеї, засади, які покладені в основу формування права та застосування його норм. Вони визначають зміст і спрямованість права загалом. Загальні принципи права виражаються «духом» права, а не «буквою» закону, а тому, як правило, вони необов'язково мають бути сформульовані у текстах нормативно-правових актів. У зв'язку з чим загальні принципи права не формулюють деталей правового регулювання, та це і не їх функція, однак вони мають бути обов'язково враховані у разі застосування будь-яких конкретних правових норм. Принципи права характеризуються значною стійкістю і стабільністю, мають фундаментальний характер. Вони виражаються, як правило, у максимально загальних і універсальних нормативних приписах, об'єднують усі правові явища у єдину систему. Загальні принципи права містять у собі накопичений суспільством досвід, системоутворюючі механізми та взаємозв'язки з іншими регулятивними соціальними системами (мораллю, етикою, політикою та ін.).

Загальні принципи права об'єктивно зумовлені потребами суспільства в упорядкуванні суспільних відносин з метою забезпечення їхньої стабільності, прогнозованості та передбачуваності. Їх зміст і сутність зумовлені уявленнями про свободу, рівність і справедливість. Вони слугують тими ідеалами та орієнтирами, до яких має прагнути та одночасно якими повинні керуватись правотворча, правозастосовна і правоінтерпретаційна діяльність. Іншими словами, будь-який вид правової діяльності має відповідати вимогам загальних принципів права. Втілення вимог цих принципів у життя і є кінцевою метою правового упорядкування суспільних відносин. Таким чином, правове регулювання розпочинається із відповідності всіх правових дій та

норм вимогам принципів права та завершується реалізацією їхніх вимог [16, с. 37–38].

До загальних принципів права належать:

1) принцип правової визначеності;
2) принцип пропорційності;
3) принцип добросовісності;
4) принцип розумності та ін.

Вимоги принципів права знаходять своє відображення у нормах права, тобто вони закріплюються у нормах права та реалізуються за їх допомогою. Норма права є однією із центральних категорій правової системи суспільства, оскільки право упорядковує суспільні відносини на підставі та у відповідності до правових моделей, еталонів, зразків поведінки суб'єктів. Вони (норми) є первинними, вихідними елементами права загалом. Саме у нормі права відображаються основні риси права – об'єктивність, нормативність, визначеність, забезпеченість можливістю застосування державного примусу. Однак окремо взята норма права не в змозі упорядкувати суспільні відносини, а тому для регулювання однорідних суспільних відносин (тобто тих, яким притаманні певні спільні риси, або тих, які характерні для певної сфери суспільного життя) норми права об'єднуються в інститути і галузі права. Всі вони є самостійними елементами системи права, яка відображає внутрішню будову права, як системи правових норм. Система норм права як стандартів або масштабів поведінки (діяльності) суб'єктів становить зміст права. Зовнішньою формою існування права є система законодавства, яка являє собою цілісну, узгоджену сукупність нормативно-правових приписів. Нормативно-правовий припис є формою, необхідною для існування норми права, або її зовнішнім виразом. Система законодавства надає праву таку специфічну рису, як формальність. Крім нормативно-правових приписів, елементами системи законодавства є нормативно-правові інститути та галузі законодавства. Система права і система законодавства співвідносяться між собою як філософські категорії змісту і форми. Вони є аспектами існування права у його об'єктивному розумінні, тобто як регулятора суспільних відносин. І саме в цій якості, на наше переконання, вони є центральним, системоутворюючим елементом, навколо якого об'єднуються, інтегруються та структуруються всі інші елементи правової системи суспільства. Об'єктивне право спрямовує формування та

функціонування всієї системи і кожного, окремо взятого, її елемента, під його впливом відбувається координація діяльності всього комплексу елементів системи, функціонування кожного окремого елемента та всієї системи загалом. У системі об'єктивного (позитивного) права центральне місце посідає конституція, на підставі якої, відповідно до якої і на виконання якої здійснюється правове регулювання суспільних відносин, уся правотворча і правореалізаційна діяльність суспільства. Саме через верховенство конституції у системі об'єктивного (позитивного) права відбувається реалізація принципу верховенства права у суспільстві. Цей принцип є втіленням усіх загальних засад права, що базуються на правових цінностях – свободи, рівності і справедливості. І саме відповідно до його вимог формується і функціонує сучасна правова система. Таким чином, принцип верховенства права має фундаментальний характер і є основою правової системи громадянського суспільства.

Оскільки норми права як правила поведінки повинні бути відомі тим учасникам суспільного життя, чию поведінку та діяльність необхідно врегулювати, то вони мають бути певним чином проявлені зовні, тобто виражені у певних формах (джерелах). Учасники урегульованих правом відносин завдяки джерелам права отримують інформацію про те, яка поведінка відповідає критеріям правомірності, мають можливість підтвердити чинність правової норми посиланням на відповідне джерело, в якому її закріплено [9, с. 112].

Форма (джерело) права – це зовнішній вираз правових норм шляхом офіційного закріплення їх змісту і, таким чином, надання їм ознак загальнообов'язковості. Правило поведінки перетворюється на норму лише після набуття ним правової форми.

Визнаними джерелами права у більшості правових систем світу є нормативні правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, нормативні правові договори. Статус джерела права також мають судова практика і правова доктрина [9, с. 113].

Норми права моделюють поведінку суб'єктів права (учасників правовідносин) шляхом поєднання (узгодження) їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Отже, суб'єктивні права і юридичні обов'язки відіграють роль правових засобів і, таким чином, є самостійними елементами правової системи суспільства.

Під суб'єктивними правами розуміють міру (масштаб, межі) можливої поведінки уповноваженої особи, що створює для неї

можливості задоволення її інтересів та потреб і забезпечується відповідними юридичними обов'язками зобов'язаних осіб.

Під юридичними обов'язками розуміють міру (масштаб, межі) належної поведінки зобов'язаної особи, що забезпечується можливістю застосування примусових заходів (засобів юридичної відповідальності) у разі її невиконання (неналежного виконання або відмови від виконання).

Носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків є суб'єкти права. Суб'єкт права – це особа, яка наділена правом ознаками правосуб'єктності. У сфері приватного права суб'єктами права розрізняють фізичних та юридичних осіб, правосуб'єктність яких складається із правоздатності, дієздатності та деліктоздатності. У сфері публічного права розрізняють державні органи та їх посадові особи, а також органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, їх правосуб'єктність закріплена у їхній компетенції.

На нашу думку, всі суб'єкти права є суб'єктами правової системи суспільства, оскільки всі вони беруть участь у процесі правового регулювання суспільних відносин або на нормативному, або на індивідуальному рівнях. При цьому слід зазначити, що не всі суб'єкти правової системи є суб'єктами права, наприклад, освітні й науково-дослідні установи у юридичній галузі (вони надають освітні послуги або проводять наукові дослідження, але участі у правовому регулюванні суспільних відносин не беруть).

Однак у національній науковій юридичній літературі існує думка, що до правової системи не можна включати правоохоронні й державні органи, тому що вони хоча і діють на основі права, проте це все ж не правові явища. Можна включити до правової системи дійсно правові установи, наприклад, такі як науково-дослідні інститути юридичного профілю [2, с. 21], це положення дослівно повторюється у академічній праці «Правова система України: історія, стан та перспективи» [10, с. 554] та посібнику «Правові системи сучасності» [11, с. 17].

Ми вважаємо, що державні органи, в т.ч. і правоохоронні, є суб'єктами правової системи, оскільки її функціонування неможливе без їхньої участі. Правові процеси, такі як правотворчість, правозастосування, правове регулювання та ін., взагалі не можуть відбуватися без діяльності компетентних органів публічної влади.

Правова система формується і функціонує передовсім у рамках діяльності офіційних установ [1, с. 581].

Суб'єктами правової системи є фізичні і юридичні особи, державні органи і органи місцевого самоврядування, державні і приватні установи, які наділені публічними функціями і беруть участь у правових процесах правотворчості, правозастосування, правового регулювання та ін.

Для того щоб була реалізована модель поведінки, яка міститься у нормі права, необхідна наявність відповідних умов, тобто конкретних обставин, які мають юридичне значення. Такими обставинами є юридичні факти. Юридичні факти – це конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Правовідносини – це суспільні відносини між суб'єктами права, що виникають на підставі норми права і пов'язують їх (суб'єктів) взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Таким чином, правовідносини знаменують собою перехід від нормативного рівня регламентації суспільних відносин до індивідуального конкретизованого рівня.

Реалізація правових норм є їх втіленням у правомірну поведінку, яка конкретизує зміст та рівень правопорядку у суспільстві [9, с. 320].

Правомірна поведінка – це соціально значуща, свідомо вольова поведінка (дія або бездіяльність) суб'єктів права, яка відповідає вимогам норм та принципів права. Вона є елементом правової системи суспільства, оскільки виступає загальною формою реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Шляхом правомірної поведінки відбувається упорядкування суспільних відносин та управління суспільством загалом.

Для правомірної поведінки велике значення має правосвідомість як кожного індивіда, так і суспільства взагалі. Вона є передумовою та регулятором правової поведінки і являє собою систему ідей, поглядів, емоцій і почуттів, що відображають ставлення до права та юридичної практики і формують перспективи розвитку правової системи суспільства.

Правосвідомість є однією із форм виразу (прояву) правової культури як суспільства загалом, так і кожного окремого індивіда. Під правовою культурою розуміють стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, рівнем верховенства права і забезпеченості прав людини [9, с. 160].

Важливу роль для розуміння правової системи суспільства відіграють правові процеси, що в ній відбуваються. Правовий процес – це різновид соціальних процесів, який являє собою певну послідовність змін правової системи, окремих її елементів, спрямованих на досягнення юридично значущих результатів. Він полягає у послідовній зміні стану правової системи суспільства. Різновидами правового процесу є: процес правоутворення, процес реалізації норм права, процес правового регулювання та ін. Правовий процес складається із відповідної кожному різновиду кількості стадій, тобто групи однорідних дій, спрямованих на досягнення конкретних результатів (встановлення, зміну або відміну правових норм, реалізацію суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, підвищення ступеня урегульованості суспільних відносин, які входять до предмета правового регулювання і т.д.).

Невід'ємною властивістю правової системи суспільства є законність, яка є основою її організації та функціонування. Змістом законності має бути законодавство, яке базується на правових цінностях, відповідає вимогам принципів права, закріплює і забезпечує основні невід'ємні права і свободи людини, тобто законність має сенс лише в умовах реалізації принципу верховенства права у суспільстві.

Законність являє собою вимогу (режим, принцип) реального закріплення права у чинному законодавстві (перш за все законах) та суворій відповідності йому владно-управлінської, правотворчої, правореалізаційної в т.ч. і правозастосовної діяльності.

Таким чином, вимога (режим, принцип) законності стосується діяльності всіх без винятку суб'єктів у сфері права. Зміст законності пов'язаний як з поведінкою суб'єктів, які реалізують право, так і з діяльністю органів публічної влади, які забезпечують його формування, реалізацію і захист.

Законність – це фундаментальна, комплексна соціально-правова категорія, яка розглядається в різних аспектах, зокрема, як принцип реалізації і функціонування правової системи, як режим існування та діяльності суб'єктів права, як метод здійснення управління суспільством та ін.

Існування та ефективне функціонування правової системи суспільства неможливе без юридичної відповідальності. Юридична відповідальність – це багатоаспектне комплексне соціально-правове явище, зміст якого полягає у реакції суспільства на порушення приписів норм права. Основне призначення і мета юридичної відповідальності полягає у забезпеченні законності,

запобіганні та припинені правопорушень, максимально можливе усунення їх шкідливих наслідків, захист правопорядку.

Юридична відповідальність – це несприятливі, обмежувальні правові наслідки, що полягають у заходах особистого, майнового або (і) організаційного характеру, які застосовуються до деліктоздатного суб'єкта (правопорушника) у спосіб та у формі, що встановлені нормами процесуального права.

У правовій системі юридична відповідальність виступає як міжгалузевий комплексний інститут, якому приманні системність і відносна відособленість. Цей інститут характерний для будь-якої правової системи і є повноцінним і самостійним її елементом [1, с. 856].

Метою і водночас результатом функціонування правової системи суспільства є правопорядок. Правопорядок – це стан упорядкованості суспільних відносин, що базується на правомірній поведінці суб'єктів права. Функціями правопорядку є основні напрями формування і захисту стабільного правового стану суспільних відносин. До них належать: 1) функція упорядкування соціальних зв'язків і суспільних відносин; 2) функція охорони стабільного правового стану соціальних зв'язків і суспільних відносин. Правопорядок у суспільстві базується на відповідних принципах, зокрема: стабільності, організованості, єдності, цілісності, системності та ін. Він є втіленням правових цінностей у життя суспільства і лише він гарантує реальність прав і свобод людини та громадянина, виконання обов'язків усіма суб'єктами права, реалізацію відповідальності за свою поведінку. Правопорядок втілюється у стабільності, прогнозованості та гарантованості найважливіших суспільних відносин.

Юридично обов'язковою нормою правопорядку громадянського суспільства є принцип верховенства права.

Структуру правової системи суспільства можна розглядати у статичному та динамічному аспектах. Статична структура існує у просторі, а її елементами є відносно незмінні та стійкі комплекси (наприклад, правова ідеологія). Статичний аспект називають організаційною структурою правової системи. Динамічна структура існує в часі, а її елементами є змінні в часі комплекси, тобто певні процеси (наприклад, правовідносини). Динамічний аспект називають функціональною структурою правової системи.

Крім того, правові засоби, які є структурними елементами правової системи, також поділяються на статичні та динамічні. Статичні та динамічні елементи правової системи

характеризуються відповідними ознаками, які дозволяють визначити сутність цих компонентів.

Статичні елементи правової системи – це стійкі та відносно незмінні правові засоби, які мають універсальний характер та є стрижнем правової системи, відображають певні правові моделі або зразки, навколо та залежно від яких відбуваються процеси соціальної діяльності. До них, зокрема, належать: принципи права, норми права, система права, система законодавства, правова культура та ін.

Динамічні елементи правової системи – це правові засоби або процеси, які безпосередньо втілюються у соціальну дійсність як правові моделі та принципи (статичні елементи правової системи), визначають конкретні напрями, чинники і форми соціальних змін, фіксують чіткий та однозначний зв'язок між послідовністю подій у конкретних умовах. До них, зокрема, відносять: правотворчість, реалізацію норм права, правові відносини, систематизацію законодавства та ін. [11, с. 88–90].

Крім того, всі елементи правової системи можуть бути згруповані у підсистеми:

1) інституційний складник – суб'єкти права (індивідуальні та колективні), що утворюють правову систему;

2) нормативний складник – правові норми і принципи права, які врегульовують відносини між суб'єктами права, система визнаних у суспільстві джерел права;

3) ідеологічний складник – праворозуміння, права людини, правосвідомість і правова культура, правова наука і правова традиція певного суспільства. До цієї групи належать також система збереження та розвитку наукових знань і підготовки юристів;

4) функціональний складник – нормотворчість, правореалізація, правозастосування, судова та інша юридична практика. Через них фактично здійснюється юридичне життя правової системи, формуються, здійснюються та реалізуються права та обов'язки суб'єктів права, передбачені принципами та нормами права;

5) результативний складник відображає результат дії права, ступінь його соціальної затребуваності та відповідності інтересам суспільства, стан правопорядку суспільства [9, с. 517–518].

У сучасній національній юриспруденції існують різні точки зору щодо основного, центрального, визначального елемента правової системи суспільства. Зокрема, авторський колектив

навчального посібника «Правові системи сучасності» вважає, що саме суб'єкти права є визначальним, стрижневим компонентом будь-якої соціальної системи, у тому числі правової [12]. Однак більшість українських дослідників дотримується думки, що право виступає центральною ланкою правової системи. Норми права породжують правовідносини. Правовідносини є формою реалізації юридичних норм. Правомірна поведінка учасників правовідносин становить сутність законності та правопорядку, які є результатом функціонування правової системи [8, с. 16]. Цю думку поділяють В. Бабкін, В. Журавський, О. Зайчук, О. Копиленко та ін. Ми підтримуємо зазначену позицію і вважаємо, що саме право як регулятор суспільних відносин, тобто об'єктивне право, яке не залежить від волі і бажань суб'єктів конкретних правовідносин, є центральним системоутворюючим елементом правової системи суспільства.

Висновки

Як підсумки хочемо зазначити, що необхідність системного підходу зумовлена нагальними потребами у комплексних системних дослідженнях природних і соціальних умов життя, а сучасні наукові знання і практична діяльність настільки диференційовані та мають вузькоспеціалізований характер, що існує практична необхідність їх інтеграції і формування єдиного, загального уявлення про соціальне буття, але вже на якісно новому теоретико-методологічному рівні.

Системний підхід (метод) відкриває нові можливості у дослідженні права, дає змогу розглянути його як складне, багатоаспектне, комплексне явище, розкрити його структуру, встановити структурні елементи, зв'язки та взаємодію між ними. Це, своєю чергою, має призвести до узагальнення вже накопиченої інформації та знань і стати імпульсом для проведення подальших досліджень на якісно новому рівні, що є необхідним для більш повного та точного встановлення зв'язків і механізмів взаємодії правової системи з іншими соціальними системами та з'ясування її належного місця та специфічної ролі в процесі соціального регулювання загалом.

При цьому не слід створювати ілюзію про безмежні можливості системного методу (підходу), такі уявлення, безперечно, є перебільшенням. Гіперболізація системного підходу обмежує або навіть унеможливлює глибокі, якісні

дослідження будь-якого об'єкта, в тому числі і права. Наукові дослідження, це стосується і правової системи суспільства, мають спиратися на теорію пізнання, тобто загальну методологію права, складовою частиною якої і є системний підхід (метод).

Системний метод дослідження правових явищ передбачає їх комплексне дослідження, що полягає у встановленні та з'ясуванні системних, інструментальних та структурно-функціональних залежностей між ними. Дослідження правової системи суспільства передбачає аналіз усіх реальних умов і обставин, які визначають її існування та розвиток.

Комплексне дослідження правової системи полягає у встановленні та з'ясуванні причин її виникнення, загальних закономірностей та специфічних особливостей її формування, у розкритті її складу, структури, функціонального призначення та цільової спрямованості, взаємозв'язку з іншими соціальними системами та взаємодії між ними.

На підставі проведених досліджень можемо стверджувати, що правова система натепер посідає провідне місце у світі правових явищ. Вона є не випадковим набором юридичних елементів, а являє собою зумовлений об'єктивними закономірностями та усвідомлений суспільством комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих правових засобів та процесів.

Проведений аналіз структури правової системи дає підстави стверджувати, що до її складу входять правові явища лише позитивного характеру, зокрема, такі явища, як протиправна поведінка, правовий нігілізм, злочинність, хоча і мають відношення до права, однак не входять до її складу.

Натепер у національній науковій юридичній літературі переважає думка, що правоохоронні й державні органи не слід включати до правової системи, оскільки вони не є правовими явищами. Проте ми вважаємо, що державні органи, в т.ч. і правоохоронні, є суб'єктами правової системи, позаяк її функціонування неможливе без їхньої участі. Правові процеси, такі як правотворчість, правозастосування, правове регулювання та ін., взагалі не можуть відбуватися без діяльності компетентних органів публічної влади.

Таким чином, правова система суспільства є складним, багатоаспектним, комплексним соціально-правовим явищем, яке полягає у структурній єдності та інтегрованості її складових елементів та їх функціональній взаємодії з метою перетворення

суб'єктів права на відповідальних, стабільних, передбачуваних партнерів правових відносин і встановлення правопорядку у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова). 2017. 952 с.

2. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : Юридична думка, 2006. 432 с.

3. Горобець К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс : монография. Одесса : Феникс, 2013. 218 с.

4. Жебровська К.А. Правові цінності у взаємодії правових систем : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 Одеса, 2017. 24 с.

5. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології : монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.

6. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. … докт. юрид. наук : Київ, 1998. 382 с.

7. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укладачі Яременко В.В., Сліпушко О.М. Київ : Аконіт. 1998. Т. 4.

8. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

9. Петришин О.В., Лук'янов Д.В., Максимов С.І., Смородинський В.С. Загальна теорія права : підручник. Харків : Право, 2020. 568 с.

10. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. 728 с.

11. Правові системи сучасності : навчальний посібник. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2012. 492 с.

12. Правові системи сучасності : навчальний посібник. https://arm.naiau.kiev.ua/books/posibnyk_pps/index.html.

13. Прокопенко Т.О. Теорія систем і системний аналіз : навчальний посібник. Черкаси. ЧДТУ, 2019. 139. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/986/1/ТСІСА_НП.

14. Рабинович П. Основы общей теории права и государства : учебное пособие. Харьков : Консум, 2005. 319 с.

15. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу : навчальний посібник. Харків : ХНАНГ, 2004. 296 с.

16. Шилінгов В.С. Загальні принципи права як джерело права. *Сучасні проблеми правової системи України :* збірник матеріалів міжнар. наук.-прак. конф., м. Київ, 24 листопада 2016 р. Львів : Галицька видавнича спілка, 2016. С. 37–38.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Крестовська Н. М.
Ювенальне право як галузь українського права.....6

Панкратова В. О.
Локальна демократія:
теоретико-правова характеристика.....38

Чернецька О. В., Шилінгов В. С.
Правова система суспільства:
загальнотеоретичне дослідження 66

РОЗДІЛ 2
ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Микитюк С. О., Микитюк В. О.
Держава і право Японії в період формування
правової держави (ріцурьо кокка).....92

РОЗДІЛ 3
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Мяловицька Н. А., Златіна Н. Е.
Автономні утворення в інституціональній
системі держави..... 119

Назарко А. Т.
Право на участь у місцевому самоврядуванні:
теорія і практика реалізації в умовах
спеціальних правових режимів 143

Олійник А. Ю.
Конституційна свобода особи на підприємницьку
діяльність як наукова проблема 175

УДК 340.13
П 78

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 від 18.05.2021 р.)

Рецензенти:

Крусян А.Р. *– д.ю.н., професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»;*

Дешко Л.М. *– д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

Редакційна колегія:

Латковська Т.А. *– д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;*

Мішина Н.В. *– д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» (відповідальна за випуск).*

П 78 Проблеми публічного та приватного права : колективна монографія /
За заг. ред. Н. В. Мішиної. – Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. – 500 с.

ISBN 978-966-397-237-4

Монографія охоплює широке коло публічно-правових питань теоретичного та практичного характеру – так, автори виклали свої найновіші напрацювання щодо правової системи суспільства у цілому та у зарубіжних странах зокрема (на матеріалах Японії), та подальшого становлення ювенального права як галузі національної системи права, автономій в унітарних державах та розвитку локальної демократії, проблематиці прав людини (свобода підприємницької діяльності та антидискримінаційні питання). У міжнародно-правовому вимірі звертається увага на проблематику перехідного правосуддя, кібератак та адаптації до глобальної зміни клімату в умовах пандемії COVID-19. У виданні досліджуються адміністративно-правові питання забезпечення позову в адміністративному праві та реалізації адміністративно-правових засад публічного адміністрування, а також цивільно-правові проблеми представництва та принципів захисту порушених прав у цивільному праві.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, студентів та широкого кола читачів.

УДК 340.13

ISBN 978-966-397-237-4 © НУ «Одеська юридична академія», 2021